

ÚJ NYELVI OTTHONOK A FIKCIÓBAN. HOVARTOZÁS, NYELVVÁLTÁS, REGÉNYÍRÁS

THOMKA BEÁTA

“Books are no longer imagined to exist in a single literary system but may exist, now and in the future, in several literary systems, through various and uneven practices of world circulation.”
(WALKOWITZ 2006)

Kettős kötődés. A nyelvváltó írók kettős kötődésűek: a származás régiójához, kultúrájához, hagyományához és az anyanyelvhez fűződő viszony kibővül a szerzett és a választott nyelv, az új kultúra és társadalmi közeg tapasztalataival. Tanulmányom tárgyát német és angol nyelvű regények képezik. Az eltávozás otthonról emlékeztetésre, az önazonosság reflektálására, a múlthoz való viszony újraértelmezésére készíti az alkotókat, ami elválaszthatatlan a művészi formateremtéstől. A kétnyelvűek és a nyelvváltó írók prózája megkerülhetetlen kérdésköre a kritikának, a nemzeti irodalomtörténet-írásnak és a komparatistikának. A kettős hovartozású fikciót rendszerint két nyelvi közösség tekinti sajátjának: a származás szerinti besorolások kiegészülnek az irodalmi mű nyelvét alapul vevő szemponttal. Ez gyakran furcsa következményekkel jár, hisz az emigrációba kényszerültek alkotásaira nem mindig tekintenek elfogadóan az eredet vidékén. A második világháború utáni évtizedek magyar irodalomtörténet-írása nem csupán a kivándorlók, hanem a kisebbségi magyar irodalmak értékeivel szemben is sokáig közömbösséget tanúsított. A kritikai válaszok, a befogadás és a kulturális meghatározók értelmezésének módozataiban jelentkező különbségek természetes velejárói a több kultúra között folyó tevékenységnek. Nem történelmi és ideológiai, hanem nyelvi és irodalmi szempontú megközelítést igényel az, hogy a választott nyelven írott művek fordításban jelennek meg a szerzők anyanyelvi környezetében.

A transznacionális irodalmi jelenségek elemzői számára további ösztönzést és kihívást képviselnek a többnyelvűséget, vagy éppen a nyelvtől való megfosztottság olyan állapotait érintő regények is, amelyek a fiktív alakok sorsában bekövetkező megrázkódtatásokból eredeztetik e korjellemző jelenséget. Az alakok sorshelyzetét jellemző tematikus elemként ez a közelmúltban a kétnyelvű Terézia Mora német és Diego Marani olasz műveiben bukkant fel.

A nyelvváltó és az új nyelvi közegben sikeressé vált írók között ma világszerte sok migráns és posztmigráns jugoszláv alkotó van. A korábban kivándoroltak között

legtöbben megtartották anyanyelvüket, ahogyan a Magyarországról a második világháború vagy az 1956 után eltávozott, munkásságukat még itthon megkezdő szerzők is. A fiatalabb migránsoknál és a posztmigráns (második) nemzedéknél gyakoribb a nyelvváltás, hisz a felnövekvés, a tanulmányok nyelve immár az új kultúrához fűzi őket. A tanulmányban érintett művek többsége jelenkori nyelvváltó íróktól származik, Marani *Nuova grammatica finlandese* című regénye pedig témája és alapmotívumai révén került az elemzett művek közé.

A kortárs regényirodalom több szállal kötődik a migráció emlékezetdiskurzusához. A nemzeti és a nemzetek feletti memóriakultúra¹ kutatói arra figyelmeztetnek, hogy a mindennapokban, a médiában és a történetírásban „emlékezetháború” zajlik, hisz a politikai hatalom mindenkori saját érdekeinek rendeli alá a közösségi azonosságformálás eszközeit. E hatás alól az imagináció és a fikcióteremtés sem tudja kivonni magát. Az elemzett művek közös korélménye és generációs tapasztalata mégis megalapozottnak mutatja a feltevést, hogy bizonyos értékek átmenthetők és érintetlenek maradnak a későbbiekben is az ezredvégi „elveszett nemzedékek” számára. Függetleníthetők a befolyásolástól, sőt a nemzeti és nyelvi hovatartozás koordinátáitól is, melyeket legutóbb a '90-es évek Jugoszláviájában szembeállítottak egymással. Ezért nem meglepő, hogy a nyelvi és vallási meghatározók különbségei ellenére egyazon boszniai nemzedék szerb, horvát és bosnyák képviselője a szétszóródásba is magával visz olyan közös értékeket, amelyek a kulturális identitás részeként eltörlik a származás régiójában felállított barikádokat. Lehetséges, hogy az alkotóknál éppen a fikció teszi átjárhatóvá a régi és az új, a valamikori és az idegen közeg, az eredeti nyelv és a befogadó kultúra közötti utat. A szétszéledt generáció a művészek, teoretikusok, társadalomkutatók, szakemberek között folyó angazsált, nemzetközi párbeszéd aktív résztvevője.

Életeim könyve. A szarajevói származású, Chicagóban élő Aleksandar Hemon (1964) angol művei hitelesítik a mottóban idézett gondolatot. Prózája a szerző sikeres nyelvváltása, szemléletmódja és poétikai értékei alapján vált nemzetközileg is jelentős tényezővé. Amerikában ünneplik, díjazzák, az ex-jugoszláviai utódállamokban horvát, szerbre fordítják. Művészi értékek nélkül nem szerezhették volna széles elismertséget, ám ehhez önmagában a nyelvtudás és stílusérzék nem lenne elegendő. A narrátori képességek olyan gazdag történeti és emberi tapasztalati anyagot mozgatnak, ami fölébe kerekedik a területi, nyelvi, biografikus, korszakolási és egyéb

¹ „Im Falle der Divergenz von Selbstbild und geschichtlichen Ereignissen wird nicht das eigene oder kollektive Selbstbild relativiert, sondern die Erinnerung im Sinne einer Veränderung oder Anpassung der Vergangenheitsdeutung an die politischen Bedürfnisse der Gegenwart manipuliert.“ „Erinnerungen an einen Krieg sowie Vertreibungs- und Fluchterfahrungen, die bereits über sechs Jahrzehnte zurückliegen, wie in Polen, Tschechien und Deutschland, und zum anderen die Erinnerungen an einen Bürgerkrieg, der nicht einmal zwei Jahrzehnte vergangen ist, wie in Bosnien, dem Kosovo, Kroatien und Serbien.“ (OSWALD 2009, 10–11.)

szemléleti kényszerek által diktált osztályozásoknak. Nélkülük is működik, eleven módon hat.

Első négy prózakötete az opuson belüli átjárókat hozott létre, melyekre a különféle kritikai és olvasói közösségek érthetően másképpen reagálnak. Az opus gazdagodó, bővülő világát fontos belső ismétlődések, motívumvariációk, visszatérő tematikus szálak, tehát bizonyos állandók és átértelmezéseik fonadéka szövi át. A szerzői pálya váratlan, előreláthatatlan nagy fordulatai, s az általuk előidézett döntő váltás, ami az amerikai irodalmi opus létrejöttét és sikerét befolyásolta, több kérdést vet fel. Fikciós prózája és önéletrajzi műve arról tanúskodik, hogy a művészi értékteremtés függetlenedik a szűken felfogott nyelvi szemponttól. Noha egyik jellegzetes témáját a *sehonnaiság* (*Nowhere Man*, 2002) képezi, a felkapott azonosság-problémát műveinek sora árnyaltabban járja körül, mint ahogyan arról a posztmodern kor gondolkodói és az útmutatásait követő elbeszélői változatok tanúskodnak világszerte. Az elbeszéléseit és regényeit bűvópatak módjára átjáró életrajzi utalások, biotextuális és családtörténeti szálak a felmenőktől a jelenkorig egy dokumentáris, non-fiction és kvázi fikciós historikus keretbe illeszkednek. A nehezen szétszálazható, bonyolult szövedékben a jelentős alkotásokra jellemzően elveszíti jelentőségét a megtörtént és a kitalált különbsége.

Ezt a benyomást erősíti bennünk, ha a későbbi könyv, a *The Book of My Lives* (2013) felől tekintünk vissza az első, *The Question of Bruno* (2000) című elbeszéléskötetre. Az *Életeim könyve* nem mond ellent a választott címnek: az elbeszélésekben is fel-felmerülő helyzeteket és eseményeket biofikciós ív köti össze. A kötetekben a korábban epizódszerűen felbukkanó személyes élmények a 2013-as könyvben vállaltan a saját sors történet részeivé válnak. Egyes motívumok előbb elszórtan, majd a legutóbbiban szervezettebben épülnek be az életrajzi fikcióba. A tizenhat, címmel ellátott könyvfejezet mindegyike önálló elbeszélésként is megáll, ahogyan egyébként a legmegrázóbbat, az *Akvárium* címűt eredetileg külön is publikálta. A cím a szerző szerint a léthelyzet metaforája:

“I had an intensely physical sensation of being inside an aquarium: I could see outside, the people outside could see me inside (if they somehow chose to pay attention), but we lived and breathed in entirely different environments.” (KLEIN 2013)

A nem egészen egyéves kislányuk hirtelen megbetegedését, szenvedését és halálát elbeszélő fejezet Hemon kivételes tehetségének dokumentuma. A személyesen átélt tragédiát, veszteséget, az érintettséget rendkívüli emberi és művészi fegyelmel ellensúlyozza a higgadt elbeszélő tónus. A helyzet a művészi képességen kívül az emberi magatartást és az írói koncepciót is próbára teszi. Az opusban a személyes és a fiktív alakok által személyesként megélt életanyagra különféle motivikus, tematikus narratív ívek utalnak. A megrázó tapasztalat elbeszélésében a kivételes, keveseknek megadatott arányérzék segíti a vallomásos poétikát. Hemon kijelentése szerint ennél az eseménynél nem is volt más választása, minthogy a non-fiction formához folyamodjon. Az első személyű elbeszélés mindvégig szigorúan méretezi az önmaga és a történések közé ékelendő távot. A közvetlenség, közelség, azonosulás állapotát az érzélgősségtől menekülő lépések követik. Fegyelmezettség kíséri a kisgyermek halálos betegségének tudomásul vételétől a háritásig, a feldolgozásig, az

élménytől a felidézéssig, a bekövetkezéstől az esemény emlékké válásáig ívelő folyamatot. Hemon vélekedése szerint

„A történetek, akár elmeséltek, akár leírtak, az emberi tapasztalatot dokumentálják, ami nem azonos a tények dokumentálásával. (...) Ahhoz, hogy történetet mondassunk, nem hamisítanunk kell, hanem összekötni és szétválasztani. Az emlékek kreatívak. Az emléket tényként kezelni értelmetlenség. Az csak fikció lehet.” (SIMIC 2014)

Hemon a boszniai és a jugoszláv elbeszélő hagyomány örököse, aminek karakterét az élőszóbeliségre támaszkodó elevenség, a köznyelvi spontaneitás, az emberi alkatok és mentalitások pontos megfigyelése, valamint a jellemzésüket szolgáló egyedi és regionális nyelvi formák határozzák meg. Hemon a nyelvváltás ellenére is megtartotta e diszkurzív és stiláris jegyeket, amihez egyéb tradíciók hatása és a számára különösen fontos írók példája is hozzájárul (Danilo Kiš, Vladimir Nabokov). Jól ismeri az angol, amerikai short story-poétikákat, melyekben kiemelkedő fontosságú a nyelvi funkcionalitás. A kispróza finomművességének egyik elvárása a pontos és gazdaságos alakrajz. Történeteinek helyszíne Chicago, ahol a környezettel ismerkedő szarajevói fiatalember hol az amatőr futballisták, hol a sakkozók között játszik, ismerkedik és figyel. Mindkét aktivitásából remek arcélek sorozata születik, a sakkozókéból egész arcképcsarnok áll össze.

Hemon egyéni tehetségét, emberi belátásait és történeti tapasztalatát – sok ki- és bevándorló alkotóval ellentétben, próbára tette és egyben megtermékenyítette nyelvi és kulturális kétlakisága. Prózai világának kettős kötődése nyilvánvaló, s úgy tűnik, hogy ez opusának tematikus irányultságában is megszilárdult, nyelvi és művészi otthonosság-érzete nem naiv elégedettségéből következik, hanem gazdagság, olyan belátások eredménye, amelyet a tapasztalatok és a megfontoltság érlelt ki.

Amerikai-boszniai Bildungsroman. Ismet Prcićet (1977) a boszniai háború körülményei sodorták igen fiatalon az Egyesült Államokba. *Shards* (2011) című regényének kivételes visszhangja van az amerikai, francia, német, olasz irodalomban is. Az angol eredeti bosnyák fordítása időben későbbi, noha a *The New York Times* a 2011-es év 100 legjobb könyve között jelölte ki helyét. Prcić Hemonnal, valamint a német íróvá vált Saša Stanišić-tal együtt kiváló folytatója az Ivo Andrić által megalapozott boszniai elbeszélő hagyománynak. Prcić e tradíciót a maga eszközeivel áttelepítette az új nyelvi kontinensre. A kultúrák és nyelvek történelmi kavalkádja Andrić világának is meghatározója: a sokrétűséget a Nobel-díjas művei az Ottomán Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia térségében reprezentálták. A mai migráns boszniai írók tarsolyában e ritka művészi példa is ott volt, amikor kényszerűségből nekivágtak a világnak.

Prcić látásmódját és narratív modorát egyszerűség, közvetlenség jellemzi: a regionális beszélt nyelv síkjait a köznapival, a konfessziót a nemzedéki rétegnyelvvel változtatja. A különleges sokszólamúságot gazdagítja a személyes életélmény, az áldozat-tudat mélysége, továbbá a bölcs ironia és a természetadta humorérzék. A *Shards*-ot olvasva eloszlanak kételyeink afelől, hogy művét csupán a háborús témakör miatt érte kritikai elismerés a nemzetközi irodalmi terepen. Az mindenképpen

rejtélyes, hogyan tudta ilyen komplexitással felruházni a választott nyelvet és a regénykompozíciót. Szemlélet- és beszédmódjának átütő erejére a különféle fordítások alapján is felfigyelt a kritika. A fikció személyes, családi és közösségi szálait egyaránt fenyegető háborús körülmények közepette a fiatalember útját a menekülési módok, eltávozások, megérkezések, veszteségek, kockázatok, átmeneti megnyugvások alakítják. Vajon a személyesség lenne a Prcić-próza hatásának letéteményese, ami a nemzedéktársához, a Stanišićéhoz hasonlóan meggyőző erejű? Miből származik ezen angol és német nyelvű fikciós alkotásoknak a kisugárzása? Lehetséges magyarázatként kínálkozik az, hogy a személyes sorsról és veszteségekről pátoszmentesen tudnak beszélni, és hogy az elmondottakhoz, átéltekhez, képzeltekhez való viszonyukat értékes narratív etikai többlet gazdagítja. A megrendültség, kiszolgáltatottság, személyesség és távolságtartás együttese a regénytémáknál is döntőbb esztétikai, poétikai értéktényezőnek bizonyul.

A traditumról pátoszmentesen – német nyelven. „Melyik háború van most? 'Kilencszáztizennégy, 'kilencszáznegyvenkettő, 'kilencszázkilencvenkettő...” A kérdést az öreg višegradí bosnyák mutatóvályos, Musa Hasanagić teszi föl utolsó és végső 1992 tavaszi meghurcoltatása idején. Régi gramofonjának zenéjére idomította Karfiol nevű lovát, s e motívumra utal regénycímével Saša Stanišić: *Wie der Soldat das Grammophon repariert*. Történelmi szempontból szinte mindegy az évszám, valamennyi pusztulást hozott magával a régió számára. A címadó motívumegyüttes mindhármuk pusztulását idézi, s ezzel jelképesen és ténylegesen is lezárul egy kor az elbeszélő, az alakok, a vidék, az ország, nemzetek és nemzedékek számára. Ezt követik a tragédiák, népiértások, széthullások, migrációk – a verbuvált, gyilkos szerb hadak háborzongató nótázása közepette:

„*A citera és a harmonika dühös körtáncba rángatja a katonákat, sapkák csattanak a földre – joooj! –, most az énekesnő, a hang, csak kurtán hallani, a katonák is beszállnak: mi vagyunk a hang! A gramofon is mi vagyunk!*” (STANIŠIĆ 2008, 116.)

Stanišić regénye egy hajdanvolt mikrovilág kvázi gyermekperspektívájú rajza, ami esélyt ad az eufemisztikus bemutatásra. Származásbeli kettősség, szerb és muzulmán szálak a családi és kulturális kötődéseket illetően, a háttérben pedig a boszniai régió sokrétű nemzeti, vallási összetétele és hagyománya. A történet a családi és emberi közösség múltjának felidézése némi időbeli távlatból: a szétszóródások, veszteségek, pusztulások képeit zárásként a származás „hült helyeinek” régiójába vezető visszatérés zárja. Aleksandar, a kisfiúból fiataleberré váló elbeszélő sehol sem lesz többet otthon és mindenütt otthon lesz. Léttapasztalata az állandósuló átmenetiség.

„*Van az idetartozás és a nemidetartozás, hirtelen olyan a veranda, mint az iskolaudvar, ahol a Giliszta Vukoje megkérdezte tőlem: te tulajdonképpen mi vagy? (...) Keverék vagyok. Félfél vagyok. Jugoszláv vagyok – vagyis széthullok.*” (STANIŠIĆ 2008, 52)

A személyes elbeszélő és emlékidéző visszatekintése nosztalgikus hanghordozás is lehetne, Stanišić azonban minden pátosztól távol tartja magát. A képzelőerővel megáldott, fülelő, rajzoló gyermek – a regénybeli mesemondó, emlékező, króni-

kás szerepének előkészítése: „*Ha valahol történetek vannak, én azonnal valahol vagyok.*” (i. m. 67.) A humorérzék létértelmezési mód, a játékosság pedig különleges adottságként biztosítja az elbeszélői hangvétel hitelességét. Az imaginárius múltrekonstrukció a szellemi, képzeleti és érzelmi hagyaték összegyűjtése, megszilárdítása, rögzítése a mesemondás és a fikció alkotó, létrehozó eszközeivel. A regény lényegében önazonosságteremtés történetekből, kortörténetből, történelemből, családtörténetből, migrációs fikcióból, emlékekből, képzeletből. A pátosz minden formájának elutasítására csupán a nagy veszteségek és tragédiák kivételes irodalmi megjelenítői alkalmasak. Stanišić nemzetközi sikerét részben ez biztosítja. Alakjait élethelyzetek, meggyőződések, elfogultságaik, hiedelmeik, hitek, morál, magatartás, a dolgokhoz, hiedelmekhez, eszmékhez való viszonyulásuk, egyéni sors történetükbe foglalt egyéni és közösségi értékek, értékvesztések, megrendülések, tehát kulturális azonosságuk összetevői konstituálják. Ennek megfelelően sokrétű, változásoknak és átértékelődéseknek kitett folyamat részesei.

A regényt a tapasztalati és a képzeleti elem, história és fikció viszonya szögéből vizsgálva rájövünk arra, hogy sem dokumentálásra, sem kitalálásra sincs szükség, mert felcserélődött az elképzelhető és az elképzelhetetlen. A történelmi bekövetkezések és nem a képzelet fordította meg viszonyukat: „*Ami történni fog, annyira valószínűtlen, hogy nem marad már valószínűtlenség arra, hogy kitalált történeteket meséljünk el.*” (i. m. 213.) Maga a kitalálás válik feleslegessé és teherré, hisz a történelem túltett a várhatón, sejthetón és elképzelhetőn. „*Később azt írom be az Amikor-még-minden-jó-volt könyvbe, amit elutazásom előtt vissza fogok ajándékozni nagymamának, hogy kéne szerezni egy tisztességes gyalut, amely leszedné a történetekről a hazugságot, az emlékezetéről a csalást. Én csak a forgácsot gyűjtöm.*” (i. m. 264.)

A nyelvi és időbeli kétlakosság – a rétegzett *traditum* (a hagyományozott anyag) átvitele a regényíró második, választott nyelvébe, a szerbből a németbe, ugyancsak hozzájárulhatott a széleskörű érdeklődéshez és a megbecsüléshez. A származási hely felemelő és súlyos hagyatéka az is, hogy a szerző és a gyermekelbeszélő Ivo Andrić višegrádi hídjának tövében születik és érkezik fiatallá. Itt vetíti előre a bekövetkezéseket, illetve rekonstruálja a később bekövetkezetteket:

„*A híd előtt a kis parkban, ahol Ivo Andrić szobra állt, amíg le nem döntötték, megálltunk. Hallani akartuk, mekkorát szól a híd, amikor leszakad.*” (i. m. 107.)

Aleksandar, az elbeszélő, maga is *híd*, nem a Drina két partja, hanem a két kor, a két világhelyzet között. Folyamatosság megteremtésén fáradozik, mert ellenállást képvisel a dolgok, állapotok végessége, lezárulása, megszűnése, megváltozása tudatával szemben. Önmagában őrzi a folyamatosságot, ezt erősíti és ez erősíti fikcióját. A temporális kettősség az olyan regényepoétikai eljárások velejárója, ahol a gyermekelbeszélő közvetlen tapasztalatait, a múltbeli és jelenbeli én, valamint a két idősík közötti közvetítést a felnőtt emlékező rendszerező eljárásai tárják fel. A nemzetközi kritikában Stanišić műve rendszerint a menekülés- és kivándorlás-történettel azonosul. Azon árnyalatok iránt, melyek a származástörténetet meghatározó etnikai, vallási, regionális, kortörténeti, ideológiai kettősségek érzékeltetésének visszafogott,

mégis igen határozott megjelenítéséből következnek, nem tanúsítanak kellő fogékonyságot.

Stanišić nyelvének nem kitüntetett elemei a regionalizmusok, szociolektusok, sem a szorosan korhoz, nemzedékhez kötött rétegnyelvi vagy nemzeti meghatározottságú motívum- és jelrendszer a maga bonyolult konnotációival. Mégis gazdagság és hitelesség származik a bemutatásmód rugalmasságából és a hetvenes–nyolcvanas évek rajzolatából. Elvi kérdésként vehető fel, hogy a fikció „eredeti” közegének, az alakok mentalitásának, a szokások jelentőségének, a viszonyok, különbségek, más-ságok, azonosságtudatok, közös tapasztalatok problémájának ismerete milyen mértékben alakítja a megértést és értelmezést. A kulturális reprezentációk sokrétűek, másként tárulkoznak föl azok előtt, akik számára ismerősebb a regényfikcióban megjelenített világ, mint akik az olvasásban a tényyszerűséget és az egzotikumot követik. A közösségi történelmi, imagológiai és művelődési tapasztalat megosztása jelentős írói feladat. A *Wie der Soldat das Grammofon repariert* más nyelvű, mint az a szellemi hagyomány, amelyből története kinőtt. Az elbeszélő tehát elsődlegesen önmagát fordítja és közvetíti új közegének. A további nyelvi közegek ugyancsak módosítják az értelemvonatkozásokat, s ez az anyanyelvre visszafordított műveket is érinti.

A kulturális reprezentációk értelmezési körének teljessége vagy részlegessége az olvasói, befogadói műveleti tér kérdése. A regény 232–252. oldalain olvasható fejezetbeli futballmeccs a mű elgondolkodtató, tömény epizódja.² Traumatikus élmény nyé teszi az, hogy a változatlanul szelíd, már-már naiv, közvetlen narrátori hanghordozás ellenére azon öntudatlan reakciók és ellenreakciók hajszalérszerű rajza, amelyek a közönséges sportversengést észrevétlenül embertelen leszámolásba, kíméletlenségbe, genocídiumba fordítják át. A Szarajevót övező hegykoszorú egyik ellátási útvonalán, a támadók és védők lövészárkaiban valamikori barátok, iskolatársak, testvérek, helybeliek sorakoznak föl egymás ellen a távolról hallatszó tüzéségi támadás háttérzaja mellett. Az igmani tűzszünet idején az ismerősök korábbi szokásaiknak megfelelően adogatják egymásnak a labdát. Szinte nincs is átmenet az önfeledt szurkolás és a szabálytalankodásért járó sárga cédula között, ami azonban a háborús körülmények közepette a kivégzéssel azonos. Stanišić elbeszélői látószöge befogja a rettenetet, ám mesteri módon fölébe emelkedik alakjai emberi eltorzulásának, bosszúvágyának, a gyalázatnak. Maja Abadžić is ezért értekezik *Az imagináció győzelme a borzalom felett* (ABADŽIĆ 2006) címmel. A regény emlékezetes mondata szerint azonban „*A befejezetlen gyermekkor képe nincs közöttük*”.

² „Es gibt eine Erzählung eines Fussballspiels zwischen Serben und den ‚Territorialen‘ während eines kurzen Waffenstillstands – dieses Fussballspiel wird man nie mehr vergessen, diese Mischungen zwischen Eskalation und Deeskalation, zwischen Menschlichkeit und Hass: die gesamte Tragik dieses/dieser Kriege spiegelt sich in der unwirklichen, bedrohlichen, verrückten (und auch: tröstenden? – ja, tröstenden!) Erzählung (...)“ (KEUSCHNIK 2006)

Posztmigráns regények. Az írói dilemmára, hogy *németté vagy német elbeszélővé válni*, a jelenkori németországi írók sokféle választ adnak. Az integritás megőrzése vagy az önfeladás közötti döntés kételyekkel terhes feladat és önreflexió nélkül megoldhatatlan. A szembeállítás világszerte jellemző a saját nyelvükön alkotó, más nyelvi közegben élő minoritások, diaszpórák esetében. Am a német kultúrában ma a kétnyelvű, több kultúrájú, több hagyományú értelmiségiek azok, akik magatartásukkal, egyéni és történeti tapasztalataikkal, alkotásaik által újraértelmezik a felvetett kérdést. Elsősorban a másod- és harmadgenerációs, bevándorló családokból származó, Németországban született és felnövekedett török és ex-jugoszláv, illetve a kétnyelvű írók. Hollandiában hasonló helyzetűek a marokkói–holland szerzők, Franciaországban a maghrebi származású franciák. Az „új németeket” az „új holland”, „új francia” alkotóktól nem a gyarmati múlt, hanem a kulturális értelemben felfogott, kontinensen belüli áttelepülés különbözteti meg.

Az önazonosság, a személyes múltak problémája, a hovatarozás-tudat sokrétű kérdés, erről tanúskodnak a horvát nyelvre fordított horvát–német író és a magyarra, szerbre fordított bácskai magyar írónő művei is. Nicol Ljubić *Heimatroman oder Wie mein Vater ein Deutscher wurde* és Melinda Nadj Abonji *Tauben fliegen auf* című riport, emlékezés és fikció között ingázó prózája az elbeszélők, alakjaik és az olvasó számára is a szembenézés alkalma a befogadó kultúrák, a választott nyelv, az irodalmi azonosság és a nemzeti hovatarozás bonyolult viszonyrendszerével.

Nicol Ljubić (1971) berlini újságíró származása, kettős identitása, nyelve és kultúrája különös rálátást kínál fel számára a jelenkori Európa problémáira, amilyenek a nemzedéki tapasztalatok különbségei, a személyes és a közösségi identitások, valamint a befogadó közegek és a bevándorlók viszonya, az emigráns beilleszkedési esélyei, az alkalmazkodás lehetőségei, az örökség és az önismeret, a szerzett, kialakított második, harmadik azonosságréteg emberi és társadalmi kérdései. Ljubić a tényirodalom, a kritikai publicisztika és időnként a fikciós elbeszélés eszközeivel munkálkodik. Nem leplezi személyes indíttatásait 2006-ban megjelent könyvében, melyben a német közönség előtt megkísérel bemutatni egy általa jól ismert Gastarbeiter-storyt. A *Heimatroman...* (*Hazaregény, illetve hogyan vált apám németté*) a horvát bevándorló, vendégmunkás apa, Dragan Ljubić élettörténete egyben a szerző/elbeszélő, a német anyától származó fiú azonosságkeresésének kalandja és kísérlete is. A kritikai felülvizsgálatra a személyes érintettség ad késztetést, Ljubić másik célkitűzése pedig az, hogy a befogadó közeget is szembesítse saját elfogultságaival és uralkodó nézeteinek korlátaival.

A német *die Heimat* egyesíti a haza és a szülőföld szavak jelentéseit: a származás helye felöleli az „otthon” tartalmait is, s az apa életrajzának tanúsága szerint otthon idegenben is teremthető. A négy évtizede Németországban élő idős Ljubić egyszerű lelkületű, sosem folytatott önvizsgálatot, nem töpreng sorsán, múltján, származásán. Kiválóan beilleszkedett, alkalmazkodott, honvágy, kételyek nem kínozták. Az apa és a fiú együtt járják végig az ötvenes évek végén Jugoszláviából megszökő fiatal munkás európai vándorútjának állomásait: Triest, Villafranca di Verona, Corte, Venaco, Menton, Martiques és Párizson át vissza haza, Németországba.

„(...) nem vagyok meggyőződve arról, hogy minden pillanatot megfelelően használtam ki. Ha jobban belegondolok, lehet hogy ez az érzés azért abszurd, mert lassú torokszorítást eredményez, ami az elválástól való félelem velejárója. Ez azért olyan nehéz, mert nem érdeklődhetünk úgy az apa története iránt, hogy közben ne gondolnánk az elválásra. Végso fokon a kimondhatatlantól való félelem teszi oly nehéz az emberek közötti nyílt beszélgetést.” (LJUBIĆ 2008, 170.)

Ezért dönt a fiú az útra indulás mint *szembenézés* és a riportregényírás mint *számvetés* mellett.

„Az élet nem az, amit az ember átélt, hanem az, amire visszaemlékszik, és ahogy visszaemlékszik rá, amikor el akarja mesélni.” (MÁRQUEZ 2005)

Márqueztól eltérően, aki önéletírásának tárgya és elbeszélője is, Ljubić regényének történetmondója a fiú, a szöveg tárgya pedig az apa története, a *Heimatroman* tehát nem vallomás és nem memoár. Az elbeszélői és az olvasói tapasztalat megegyezik abban, hogy idős korban már nemcsak kulturális, morális és térbeli, hanem alapvetően időbeli kérdés az eltávolodás az eredettől és a régi helyektől, a megélt élményektől, sőt az emlékezési késztetéstől, érzelmi kötődéstől s még egyszerűbben az Ének attól a sok átmeneti fázisától, állapotától, törekvésőtől, amelyek a múltjához tartoznak. Ezért lesz elsősorban a fiú önazonosságát fürkésző alkalom az apával végigjárt európai körút. Neki van szüksége erre, nem feltétlenül az apát kívánja megajándékozni az emlékeiből is régen kihullott helyszínek felkeresésével. A fiút az apa kitarító igyekezetének példája izgatja, mellyel egzisztenciát teremtett a maga és családja számára, miközben folyamatos helyállásról kellett bizonyosságot tennie.

A fiú-apa viszony újragondolásában a biografikus rekonstrukció önvizsgálattal egészül ki: „Meglepett, hogy milyen mértékben eltávolodott saját kulturális azonosságától. Sosem hallgatott jugoszláv zenét, nem olvasott jugoszláv újságokat, nem nézett jugoszláv televíziót. S ha jól tudom, Németországban nem is voltak jugoszláv barátai. Párizsban még barátkozott a saját országából származókkal, ám Németországba érkezve úgy tűnik, mindentől eltávolodott, ami a hazájára emlékeztette volna. Apám németté vált – formális értelemben is. 1971. június 30-án megkapta az állampolgársági okiratot.” (LJUBIĆ 2008, 181.)

Az üzenetekkel, képeslapokkal, adatokkal, fotókkal dokumentált, tényszerű előadású családtörténeti elbeszélés indítékai közé tartozik a szöveg végén kifejtett gondolat is, amiben a politológus képzettségű Ljubić nyíltan artikulálja a bevándorlók integrációjával összefüggő német álláspontok kritikáját.

„Gondolod-e, kérdezem [apámat], (...) hogy van benned valami német vonás? Ami meglep, nem a válasza, hanem a hezitálása. Előbb hallgat, kinéz az ablakon, majd szokásától eltérően, hihetetlenül halkán válaszol: Gondolom, igen.

Mintha első alkalommal tudatosulna benne a dolgok fordítottja e hosszú, múltba vezető úton, ami származására emlékeztette, s a visszája az lehetne, hogy eltávolodott az eredettől. Ez lenne az? (...) Apám németté vált – nem csupán formálisan. Mit jelent ez? Hogy e társadalom részének érzi magát? Nem ez lenne a sikeres integráció meghatározása? Mik az elvárások az olyan emberekkel szemben, mint az én apám? Mí az integráció, ez a mindig újraindított vita. Elegendő elismerni az alkotmányt? Kell-e tudni németül? Egyszer elolvasni Schillert? Minden vitán, ami az állítólagos

vezető német kultúráról folyik, átdereng az, hogy nekik kell integrálódniuk ebbe a kultúrába, de ez ne legyen szembetűnő, németekké kell válniuk, mintha létezne a németiségnek külön jegye, mintha az úgynevezett vezető német kultúrához tartozna a pontosság, a szorgalom és a rendszeret. Ha ez lenne az, akkor ez az ország büszke lehet az apámra. (...) Az egész vitának az a hibája, hogy a németiségnek olyan meghatározásából indul ki, aminek alapján a németek többségétől meg kellene vonni az állampolgárságot. Apám még jugoszlávként is pontos volt és igyekvő...” (LJUBIĆ 2008, 182–183.)

Műtfeldolgozás. Nicol Ljubić *Meeresstille* című regényének alapkérdéseire vezetnek bennünket *Az Emlékezés a kultúrában és a művészetben. Reflexiók a háborúra, menekülésre és az elűzetésre Európában* című tanulmánykötet tézisei:

„Az önkép és a történelmi események különbözőzései nemcsak az egyéni vagy a közösségi önképet teszik viszonylagossá, hanem az emlékezetet is módosítják azzal, hogy a múlt jelentéseit a jelenkor politikai igényeihez igazítják s ezzel manipulálják.” (VON OSWALD 2009, 10–11.)

Noha az idézett német kutatók szerint még a második világháborús emlékezet-kultúra anyaga sincs kellő mértékben feltárva, Európa előtt újabb trauma feldolgozása áll:

„a háborús emlékek, az üldözés és menekülés hat évtizedes lengyelországi, cseh-országi és németországi tapasztalatait követően a két évtizeddel ezelőtti boszniai, koszovói, horvátországi és szerbiai polgárháború” (uo.) vár sokoldalú értelmezésre.

Nicol Ljubić *Bonaca* című regényében egy berlini joghallgató követi a hágai bírósági tárgyalást, miközben megismerkedik az Ana nevű belgrádi szerb lánnyal. A közöttük szövődő szerelem, majd a lány nyomtalan eltűnése háttérbe szorítja a tényt, hogy Ana egy tömeggyilkossággal vádolt višegradai férfi gyermeke, aki az előbb említetthez hasonló módon szembesül az apai vétekkel. Ljubić azonban nem tényszerű riportot, hanem regényt ír, így a valós események és a fiktív alakok funkciója is más, mint a dokumentáris elbeszélésben. A felismerhető figurák nem azonosíthatók történelmi előképeikkel, a hangsúlyok pedig áthelyeződnek a bűnrészesek, tettesek nemzedékét követő második generációra. A nemzeti hovatartozás dilemmája elválaszthatatlan a regénybeli alakok viszonyától, a lány és a fiú érzelmeitől, szerelmétől, illetve az egyéni tragédiáktól és az apák bűneivel való szembenézéstől. A berlini fiatalember, Robert kettős, horvát–német származását az elbeszélő önéletrajzi elemként szövi be, akit a szerb lány iránt érzett vonzalom indít el az önismeret és az énkép revideálásának útján. A tengeri szélcsend, bonanza, bonaca jelentését a regény tárgy ironikus konnotációkkal árnyalja. Ljubićot nem személyes okok teszik érintetté, inkább a származás és az újságírói, értelmiségi magatartás fordítja a háborús bűnösök hágai pere felé.

Gastarbeiter-story. Nicol Ljubić nemzedéktársa, Melinda Nadj Abonji (1968) is gazdasági migránsok leszármazottja, regénye pedig svájci, ex-jugoszláv Gastarbeiterstory. Magyar anyanyelvű, másodgenerációs bevándorlóként Svájcban német képzésben részesült, irodalmi munkásságát nem az örökölt, hanem a szerzett nyelven

kezdte meg, kulturális azonosságát tehát a német művelődés alakította. Mindkét író számára értékes gyermekkori élményanyagot képvisel a valamikori Jugoszláviában maradt nagyszülők, rokonok látogatása, az otthon maradtak szokásai, életvitele, mentalitása. Az elbeszélők más-más indíttatásból fordulnak az önéletrajzi fikció, a család- és fejlődésregény felé. A németországi és a svájci művek közös vonása azonban annak a közegnek és olvasóinak a megszólítása, amelyekben létrejöttek. Hasonló a két nyelv és kultúra közötti alaphelyzet és az az igyekezet is, hogy az elbeszélők virtuális érzelmi összefoglalást készítsenek a személyes és a családi múltnak arról a szakaszáról, melyhez részben közvetlenül, részben pedig közvetetten, felmenők által kötődnek. Némi oknyomozó igyekezet is felismerhető prózájukban, hisz sem a magyar, sem a német anyanyelvű író szempontjából nem sorsszerű az, hogy nem születésük vidékén nőttek fel, vagy hogy a német kultúra részévé váltak. A személyes és az életrajzi mozzanatok az előzmények megértésére irányuló figyelemmel együtt válnak az önértelmezés részévé.

A *Galambok röppennek föl* című díjazott műve jól tagolt, köznapi helyzeteket elbeszélő regény a Jugoszláviából kivándorolt magyar családról, melyben a múlt képrendszerét a nagymama elbeszélése teszi teljessé. Ő idézi fel unokáinak a második világháborús időszakot, az ötvenes évek megpróbáltatásait és a Titó-i rendszer ideológiai mechanizmusának működését. A nagyszülők sorsát és helyzetét meghatározó események vezettek később a szülők külföldre távozásához. Az előidő, a fél-múlt történeti forrásai az apa elvétett utalásai, háborgása, elutasító megjegyzései, valamint a nagyszülők tanúságtétele is. Az idők által őrzött és átadott örökség, a rájuk jellemző szellemiség több ezredfordulós regényben hasonló rendeltetésű.

Ljubić és Nadj Abonji művei a felnövekvő fiatalok kételyeit artikulálják: a kettős kötéldésű szereplők és az önéletrajzi elbeszélők számára nem elfogadható a szülők egzisztenciális kiindulópontú, feltétlen megfelelési kényszere, lojalitása az új közeghez. Az első bevándorló nemzedékek számára létföltételt jelentett az integráció, az e fázison túljutott, idegenben szocializálódott második generáció jóval kritikusabb a szülőkkel és a társadalmi környezettel szemben. A *Heimatroman*... ezt közvetlenül szóvá teszi, a *Galambok röppennek föl* zárzata pedig hatásosan érzékelteti az idegen környezet elfogadó magatartásának felületességét, színleltségét. A korai élmények, felismerések közé tartozik az anyanyelvi megszólalás szülői tiltása a svájci környezetben.

Az önkifejeződés és a nyelvhasználat problematikusságát a történet kilencvenes évekbeli szakaszában átszövi az ezredfordulós jugoszláv háborús trauma is. Az otthon maradtak veszélyeztetettek, vagy kényszerű migrációra kényszerülnek, amiből emlékezetes regényepizód bontakozik ki. Ildi kisgyermekként távozott Vajdaságból, szerbül nem tanult meg, nem alakulhatott ki benne a jugoszláviai hovatartozás tudata sem, a nemzedékéhez tartozó dalmát, szerb, horvát fiatalokkal pedig később csak idegen nyelven válthat szót. A Svájcba vetődő háborús menekült Daliborral nehézkes angol nyelvű párbeszéd folytatnak. A dalmát fiatalember közvetlenül érintett a horvátországi eseményekben, s noha a biztonságos körülmények között élő lány együttérző vele szemben, a különbség áthidalhatatlan marad közöttük. Nincs már

semmilyen közös jugoszláviai nyelv sem, melyen élményeik és tapasztalataik megoszthatók lennének egymással. A szülők nemzedéke még osztozott a közös múlton, nyelven és megértésen, az ezredforduló fiataljai számára mindez már nem biztosít kommunikációs közeget. A közös kultúrával együtt megszűnő artikulációs lehetőség egzotikus emlékfosztlányokban tárolja a lezárult korszakot.

Nyelvtől, múlttól megfosztott történetek. Kallódó, múltjától megfosztott idegen, egy beszélő nevű menekült valamelyik nyugat-európai nagyváros (talán Berlin) utcáit rója Terézia Mora regényében. Támadás áldozata lesz, fejsérülést szenved.

„Röviden: elveszítette a nyelvet. (...) Az amnézia gyanúja beigazolódtott, nem emlékszik semmire, és ha elmondják neki, amit tudnak róla, hogy a neve Abel Nema, ebből és ebből az országból származik, valaha tucatnyi nyelven beszélt, fordított, tolmácsolt, udvarias-bocsánatkérő-hitetlenkedő mosollyal megrázza a fejét. Mindent ért, amit mondanak neki, normálisan, bár a többségnél lassabban mozog, és valamennyire beszélni is tud. A várakozásokkal ellentétben csupán egyetlen nyelvet, az ország hivatalos nyelve regenerálódott annyira, hogy egyszerű mondatokat ki tud mondani. (MORA 2006, 300.)

Két másik amnéziás férfi Helsinkinek utcáin kóvályog talajvesztetten: az egyik háborús sérült idegenként csöppen 1943-ban a finn környezetbe, a másik saját hazájában vált idegenné, fejsérülése megfosztotta az emlékezés képességétől, sem kilétére, sem hovatarozására nem tud rájönni. Hányattatásuk egyazon létállapot két változata: az első történetet egy olasz regény, Diego Marani *Új finn grammatikája* (2013), a másikat Aki Kaurismäki finn rendező *Múlt nélküli ember* (2002) című filmje tette emlékezetessé.

A nyelvrelejtés és az ön-elvesztés az új ezredév meghatározó művészeti témájának tűnik. A filmhősnek részben sikerül rekonstruálnia kilétét, mégsem érzi folytathatónak régi útját. Marani névtelen regényfigurája előtt, akit a katonai zubbonyába varrt S. K. betűk alapján Sampo Karjalainennek neveznek el, haláláig felderítetlen marad saját származása. Mora első regénye motivikus tekintetben rokonítható az említettekkel, művészi eszközeik, kompozíciós és stiláris megoldásaik tekintetében azonban alapvetően különböznek egymástól. Mindhárom műben kiemelt fontosságú a nyelvi képesség birtoklása, a problematikussá vált önazonosság, illetve az emlékezés képessége és az attól való megfosztottság amnéziás állapotának középpontba állítása. Christoph Parry *Aspekte von Heimat und Mehrsprachigkeit in der Literatur* című előadásában tágabb kontextus keretében foglalkozik az *Új finn grammatikával*. Az otthon és a többnyelvűség az irodalomban kérdéseinek tárgyalásához nyelvváltó és nyelvválasztó írókat, illetve a nyelvi identitást tárgyaló műveket jelöl ki. Marani regényei komoly nemzetközi érdeklődést váltottak ki, és több kritikusa szerint valódi európai szellemiségű alkotásokkal gazdagítja az olasz prózát. A kockázatos háborús feladatok, a katonai és orvosi frontszolgálat, kémkedés bonyodalmai, a nyelvi hajótöröttség mint azonosságvesztés bonyolult, fordulatossá tette a művet eredményezett. Marani központi kérdésnek tekinti a nyelvi kommunikáció problémáit, erről tanúskodik

kötőjéből távozó Sampo Karjalainen hadihajó megpillantása fedi fel előtte. Az azonosságvesztés, az önkeresés és a nyelvfeledés némaságából való lassú visszatérés folyamatát tévedésnek és haszontalannak ítélve dönt arról, hogy beáll finn önkéntesnek és a frontra vonul oroszok elleni harcban.

„Mai felfogásban minden azonosságforma azon elbeszélések és történetek együttese, melyeket önmagunknak mesélünk, illetve amelyeket rólunk mesélnek. Ez az egyéni és a közösségi azonosságra is érvényes, minthogy az ember mint társadalmi lény a saját azonosságkonstrukcióit is a kollektív identitások narratív készletéből alkotja meg. Ezért szív be magába a feltételezett Sampo Karjalainen minden narratív anyagot, ami saját kilétéhez segítené, legyen az a Kalevala vagy a hadvezetés nemzeti propagandája. Kényszerűségből a finn válik egyetlen hazájává, ám valódi kötődés nélküli haza marad, mert a létesítendő azonosságtudatból hiányzik a kellő időbeli mélység és távlat.” (PARRY 2011)

Miből válogatnak tehát az egyes elbeszélők és regényalakok, hogy megalkossák saját történetüket, mi mindenkől szövi Friari Sampo múltját és jelenét, miből kreálja Sampo saját történetét és önmagát?

„A lelkésztlől kapott régi nyelvtan lapjaira így rakódott rá mintegy átlátszó rétegként az én személyes finn nyelvtanom, amely eklektikus, tarka elemekből tevődött össze, a mítoszok meséitől kezdve a bibliai olvasmányokon és a zsoltárokon át a katonai indulóig, a soumussalmi csata eseményeitől Olof Koskela Vaasában töltött gyermekkorának emlékeiig.” (MARANI 116–117.)

A múlt nélkül maradt világháborús áldozat történetének harmadik vonulatát Koskela, protestáns lelképásztor hosszú monológjai alkotják. Koskela kórházi szolgálatot lát el Helsinkiben, s az ápoltak között lel rá a furcsa idegenre, akit gondjaiba vesz, s próbálja visszatéríteni Sampo beszédképességét, újraalapozni nyelvi ismereteit. Gianni Angelini szoros egymásrautaltságban szemléli az újraalapozás két síkját, a nyelvvelsajátításért tett erőfeszítést és a Sampo Karjalainen önazonosságának feltárásáért folytatott küzdelmet, akinek érzelmi emlékezete nélkül az idővel összefűzött szavak csak beszédfoszlányok lehetnek. *„Mégsem a szavak oszlatják el e hajótörött életét borító homályt, hanem egy fantomszerű hajó megjelenése, ami rendkívüli sorsot mér ki erre az egyszerű emberre és belesodorja őt az oroszok elleni harcba. A neki adományozott téves névvel esik el 1944-ben anélkül, hogy tényleges azonosságát visszakapta volna.” (ANGELINI 2003)* Friari a regényepilógusban tartogatja számunkra a Sampo halála után felderített tény közlését: Sampo nem a finn Sampo volt, hanem Massimiliano Brodar német kém, akit titkos feladata vezérelt Triesztbe. A meggyilkolt finn matróz zubbonyának megszerzése elrejtőzését szolgálta csupán, s minthogy életveszélyes sérülésekor ebben találták meg, kezelőorvosa tévedésből finnek vélte.

A *Raamattu* a Biblia finn neve, a fogalom előtörténetében pedig orosz, görög elemek is szerepelnek: „A Biblia finnül *Raamattu*, vagyis Nyelvtan. Az élet szabályok összessége. A szabályon túl van a hiba, a meg nem értés, a kárhozat.” (FEJES 2013) Ez lehet regénycím közvetett magyarázata is. Marani a könyvmetaforák sorát gazdagítja, hisz nem finn grammatikát, hanem olasz regényt olvasunk. A Bibliát

mint összefoglaló alpművet a történetben a *Kalevala*, a nemzeti tapasztalat, képzetvilág, nyelv és világtudás foglalata helyettesíti.

Marani és Mora fikcióját átszövik a nyelvvel összefüggő reflexiók. Abel Nema „néma belső monológja” ironikus nyelvfilozófiai traktátus:

„Sokáig, alaposan és himnikusan beszélek a nyelvről, amely a világ rendje, zenei, matematikai, kozmikus, etikai, társadalmi, a legnagyobbabb színlelés, ez az én szakterületem. (...) Ezennel a translációt kommunikációként, a kommunikációt interakcióként, az interakciót cselekvésként definiáljuk. Így a fordítás, amennyiben szándék rejlik mögötte: cselekvés. (...) Egyedül az anyanyelvem képessé tesz arra, hogy körülbelül két tucat dialektust különböztessen meg, néhányuk önálló nyelvként definiálja magát, mert gyakran már egyetlen kifejezés egyetlen nüansza teljesen más világra nyílik. Nekem mindegy, én ebből nem csinállok kabinetkérdést. A kajkavicát éppen olyan jól beszélem, mint a csakavicát, a stokavicát vagy az ijekavicát, és számomra mindegyik egyenértékű. Meg tudnám tanulni a világ valamennyi falujának dialektusát. Amelyek még léteznek, és amelyek már nem.” (MORA 2006, 279.)

„Már kezdtem elég tűrhetően megértetni magam. Ragozott alakjukban tanultam meg a szavakat, minden esetben külön-külön, és amikor nem tudtam összekapcsolni őket, megelégedtem azzal, hogy ömlesztve kimondtam őket, és igyekeztem a mondat szerkesztés hiányát gesztikulációval és intonációval kitölteni. Ennek ellenére a finn nyelv – bár még nem voltak szilárd partjai – lassanként kivájt magának valami medret agyam omlékony homokágyán (...) kitapogattam a különböző jelentések határait. De a szorongató érzés, hogy semmit sem tudok a múltamról, nem hagyott nyugodni.” (MARANI 2013, 140–141.)

Nyelvváltás, nyelvfelejtés. A jelenkori regény meghatározó vonásainak elemzéséhez közép-európai kétnyelvű és balkáni migráns, posztmigráns nyelvváltó prózaírók angol és német nyelvű műveire, valamint a nyelvvesztés kérdésének szentelt olasz műre támaszkodtam. A műveket poétikailag a történeti, az egyéni és a közösségi tapasztalat önéletrajzi, a biográfiával érintkező változatai, a fejlődés-, kor- és a család-történeti elemeket vegyítő, valamint a tények síkjának és a megélt életanyagnak a metszéspontjában szituált művészi beállítottságok jellemzik. A hangvétel, látás- és beszédmód tekintetében a változatok a szellemes iróniától és öníroniától a távolságtartó, a megrendítő egyéni és közösségi traumákat fegyelmezett tárgyiassággal kezelő magatartásig ívelnek. Függetlenül attól, hogy az európai vagy az amerikai kontinens nyelvi közegei biztosítottak-e új otthon a nem ott született pályakezdő írók számára, fikciójuk a 20/21. század fordulójának alapvető kérdéseit artikulálja. Az üldöztetés, háború, esélytelenség, kiszolgáltatottság, közegeváltás, idegen világ, új kezdés, nyelvváltás, nyelvfelejtés, új önazonosság kialakítása: mindez folyamatos újraértékelések által válik a művészi forma és a fikcióteremtés forrásává. Az európai kontinens az elmúlt évtizedekben gazdag historikus repertoárt kínált fel ahhoz, hogy a század- és ezredfordulót törések, változások, egzisztenciális fordulatok sorozataként leltározhassa a személyes és a közösségi emlékezet. Egyes környezetek kíméletesebb, mások kockázatosabb körülményeknek voltak kitéve. Hogy mindennek

esztétikai tekintetben is hiteles nyoma marad a jelenkori fikcióban, az nagymértékben az említett régiók világgá ment írói létélményének és a nyelvváltó próza művészi értékeinek köszönhető.

BIBLIOGRÁFIA

Hivatkozott művek

HEMON 2013

HEMON, Aleksandar: *The Book of My Lives*. Chicago, Farrar, Straus and Giroux, 2013.

HEMON 2000

HEMON, Aleksandar: *The Question of Bruno*. Chicago, Nan A. Talese, 2000.

LJUBIĆ 2006

LJUBIĆ, Nicol: *Heimatroman oder Wie mein Vater ein Deutscher wurde*. DVA, München, 2006.

LJUBIĆ 2008

LJUBIĆ, Nicol: *Zavičajni roman ili kako je moj otac posato Nijemac*. Nenad Popović ford. Zagreb, Duriuex, 2008.

LJUBIĆ 2010

LJUBIĆ, Nicol: *Meeresstille*. Hamburg, Hoffmann und Campe, 2010.

LJUBIĆ 2014

LJUBIĆ Nicol: *Bonaca*. Sándorfi Edina ford. Budapest, Tarandus Kiadó, 2014.

MARANI 2000

MARANI, Diego: *Nuova grammatica finlandese*. Milano, Bompiani, 2000.

MARANI 2013

MARANI, Diego: *Új finn grammatika*. Lukácsi Margit ford. Budapest, Park Kiadó, 2013.

MORA 2002

MORA, Terézia: *Alle Tage*. München, Luchterhand, 2002.

MORA 2006

MORA, Terézia: *Nap mint nap*. Nádori Lídia ford. Budapest, Magvető, 2006.

NADJ ABONJI 2010

NADJ ABONJI, Melinda: *Tauben fliegen auf*. Salzburg–Wien, Jung und Jung, 2010.

NADJ ABONJI 2012

NADJ ABONJI Melinda: *Galambok röppenek föl*. Blaschtik Éva ford. Magvető, Budapest, 2012.

STANIŠIĆ 2006

STANIŠIĆ, Saša: *Wie der Soldat das Grammofon repariert*. München, Luchterhand, 2006.

STANIŠIĆ 2008

STANIŠIĆ, Saša: *Hogyan javítja a katona a gramofont*. Farkas Tünde ford. Budapest, Szó Kiadó, 2008.

Szakirodalom

ABADŽIĆ 2006

ABADŽIĆ, Maja: Trijumf imaginacije nad užasom rata (<http://www.sic.ba/oznaka/trecibroji/>) 2006. 06. 10.

ANGELINI 2003

ANGELINI, Gianni: Nouvelle grammaire finnoise. *Le Matricule des Anges*, 043. 2003. http://www.lmda.net/din/tit_lmda.php?Id=15929 (2004. 10. 12.)

FEJES 2013

FEJES, László: A nyelv nélküli ember. *Nyelv és Tudomány*, 2013. aug. 29. 314.

KEUSCHNIG 2006

KEUSCHNIG, Gregor: Saša Stanišić: *Wie der Soldat das Grammophon repariert*. <http://www.begleitschreiben.net/sasa-stanisic-wie-der-soldat-das-grammophon-repariert/> (2006. 10. 30.)

KLEIN 2013

KLEIN, Julia M.: *Review: „The Book of My Lives” by Aleksandar Hemon*. http://articles.chicagotribune.com/2013-03-15/features/ct-prj-0317-book-of-my-lives-aleksandar-hemon-20130315_1_lazarus-averbuch-hemon-first-lazarus-project (2013. 05. 10.)

LEVY 2014

LEVY, Michele: *The Book of My Lives*. <http://www.worldliteraturetoday.org/2014/january/book-my-lives-aleksandar-hemon#.VQxtEY6G8Zc> (2014. 02. 11.)

MÁRQUEZ 2003

MÁRQUEZ, Gabriel García: *Azért élek, hogy elmeséljem az életemet*. Székács Vera ford. Budapest, Magvető, 2003, 5.

PARRY 2011

PARRY, Christoph: *Mehrsprachigkeit in der Literatur* http://www.kas.de/upload/themen/deutschesprache/Vortrag_Parry_2011.pdf (2012. 01. 02.)

REYNOLDS 2012

REYNOLDS, Matthew: Der Jazz des Linguas. *London Review of Books*, 34. 21. 2012. 11. 08. <http://www.lrb.co.uk/v34/n21/matthew-reynolds/der-jazz-des-linguas> (2013. 02. 03.)

SIMIC 2014

SIMIC, Charles: *A Masterful Storyteller Between Worlds*. *The Book of My Lives by Aleksandar Hemon*, *The New York Review of Books*, 04.12.2014. (2014. 12. 30.)

VON OSWALD–SCHMELZ–LENUWEIT szerk. 2009

VON OSWALD Anne–SCHMELZ, Andrea–LENUWEIT, Tanja (Hrsg.): *Erinnerungen in Kultur und Kunst. Reflexionen über Krieg, Flucht und Vertreibung in Europa*. Bielefeld, Transcript Verlag, 2009, 10–11.

WALKOWITZ 2006

WALKOWITZ, Rebecca L.: The Location of Literature: The Transnational Book and the Migrant Writer. *Contemporary Literature*, Vol. 47, No. 4 (2006), 527–545.